

BRANKO RADIČEVIĆ

U istorijskome razvoju srpskog pesništva nema presudnijega trenutka od pojave u književnosti Branka Radičevića: nikoji prelom u srpskoj književnosti tokom narednih stotinu godina nije po značaju i posledicama ravan ovome. Revolucija koju je on izveo zahvata nekolike umetničke i idejne oblasti; ima ih uglavnom tri.

Prvo, njegovo pesništvo znači konačan prekid sa sapetom, svečano stilizovanom i apstraktном klasicističkom dikcijom i mrtvom učenošću dotadašnje srpske poezije. Iz poslednje godine Brankova karlovačkog školovanja sačuvale su se dve njegove đačke pesme pisane na nemačkom; na njima se vidi da je mladi Branko tajne prosodije proučavao na latinskim pesnicima, kao svi učeni Srbi onoga doba. U tim naivnim pesmama škripi pomodna Safina strofa, jezivo svečana i paradno prigodna; pa iako u njima nema ni Laudmeje ni Feba, ni zefira ni frigijskih metafora, nego su u njima svetla pruga Dunava i Karlovci, one jasno ukazuju na put kojima ga je htela i mogla povesti škola, kao i na pesničke ideje koje mu je nudila tradicija: bili su to put Lukijana Mušickog ili, u najboljem slučaju, ideje Sime Milutinovića-Sarajlije. Sve to opterećenje Branko će lako odbaciti kada se, u Beču, bude upoznao sa Vukom i narodnim pjesmama. Mesto zavaravanja tradicionalnim, školom negovanim pesničkim motivima i našem jeziku tuđim metričkim obrascima, Branko Radičević je i u običnim pojavama svakodnevnog života kadar bio sagledati ono većno što treperi u njima i osvetljuje ih u okviru potresnih stvarnih doživljaja, — uno akle u pesništvo lirski realizam dotle tuđ našoj zvaničnoj književnosti, a pritom stalno ostaje u mudrom skladu sa duhom našeg jezika, u radosnom potčinjavanju vukovskim otkrivcima. Naše pesništvo, koje je do Branka nespretno i bojažljivo posrtao na svečanim koturnama, pevalo tuđim glasom povodeći se za tuđim napevima, sa Brankom je radosno zašlo u naše lugove i vinograde, zabrodilo našim rekama i vodilo domaću brigu, smelo zahvatajući u prisne, domaće teme i potrebito, rođeno vreme.

Zatim, možda je još veći kulturno-istorijski značaj Branka Radičevića po onom odlučujućem doprinisu njegovu kojim je požurio i omogućio definitivnu pobedu narodnog jezika u književnosti i demokratizaciju te književnosti. »Ja mislim« — pišao je sa razlogom Đura Daničić povodom prve knjige Brankovih stihova, a imajući na umu u prvoj redu okolnost da je u toj knjizi »jezik kao suza — čist« — »da do danas još nije ni jedan učeni Srbin ovako pjevao kao ovaj Radičević, a on pjeva onako kako treba Srbin književnik da pjeva«. Po dubokom umetničkom nagonu ali i svesno, Branko je pažljivo proučavao narodni jezik i, prvi među svima našim pesnicima, uneo ga u našu umetničku poeziju sa razboritim predviđanjima o značaju toga čina. Niko, ni sam učeni Daničić, nije na taj način pomagao Vuku više od Branka. Čak i onda kada je Njegošev jezik sočniji, ličniji i više regionalno obojen nego Brankov, njegov je savitljiviji, meksi, sa više mirnoće i zato sa više širine i više podatne asimilatorske moći. Taj jezik je i bogat, kao retko kojega našeg pesnika. Vulović, koji se tako krupno varao u svojim prečnjivanjima pipavih i formalističkih filoloških klasifikacija, tokom svojih prebrajanja izneo je ipak jedan podatak dostađan svačeve pažnje: u nekih skoro 8.000 stihova u triju knjigama Brankovih pesama on je našao preko 4.000 reči, od kojih preko dve

stotine kojih nema u Vuka. On se sa razlogom divio tome impozantnemu odnosu. A povrh svega, toga, taj jezik je odista bio živi narodni jezik Srba. Bilo je u njemu doduše već i onoga što će docnije biti odlika romantičarskog jezika: ljubavi za retku, samotno izdvojenu, efektnu i autonomnu reč, za kovanicu, za specijalni deminutiv, uopšte za neobičnost, koja već ni kod Branka nije bila sasvim lišena manierizma. Ali životna snaga, ubedljiva autentičnost, bogata figurativnost i metaforologija, emocionalnost i gipkost toga jezika bili su tako silni prema prašnoj uvelosti i dotrajanosti jezika dotadašnjih pesnika, da se ne treba čuti utisku koji je Branko postigao kod svojih savremenika već samo jezikom svojih pesama.

Najzad, pesnički pothvat Branka Radičevića zasniavao se i na oštro postavljenoj dilemi srpske književne i društvene situacije pred godinu 1847., i proizlazio iz nje bezmalo kao neumitnost. Jer oslanjajući se na one revolucionarne i za srpsku budućnost presudne snage koje će u narednim decenijama, a naročito za Omladinskoga pokreta, našem životu davati dotle neviđen polet, zanositi mu ideale a podnositi za njih najviše stvaralačkih napora i stradanja, — Branko Radičević je u svome smelom zaokretu budućnost srpskoga naroda, tj. njegovo oslobođenje i ujedinjenje, i pređ trenutnih artističkih kolebanja, zasnivao na onim jugoslovenskim, modernom državnom organizacijom još neuobičajenim balkanskim masama koje su se početkom XIX veka počele buditi iza sna, iz stoletnih okova levantinsko-turskog feudalnog rođstva. Odlučnije jer sa drugčijim podacima u rukama nego pre njega Dositij Obradović, on će uočavati razlike i suprotnosti između, s jedne strane, po bidermajerskom ukusu europeizovanih austrijskih Srba, onakvih kakve ih je on video u jetkosti i zaoštrenosti Vukove borbe, — i svojih savremena ili narodnom pjesmom proslavljenih junaka u balkanskim slovenskim zemljama, s druge strane. Pa će, svojim iskustvima bliži onim prvima, videti sve njihove slabosti i ožiljke, i njih najpre, a u ovih drugih i do guslara žustrije isticati njihove dramatične darove smelih bundžija i revolucionara. Tu njegovu misao, koja je i misao Vuka Karadžića, ni docnije ništa nije moglo sasvim zbrisati iz srpskih duša. Tako je Branko Radičević, a uz Vuka Karadžića kao vođu i učitelja, bio među glavnim predstavnicima onih revolucionisanih i za samostalni državni život već spremnih srpskih masa koje su, posle 1804. i 1815., žilavoma sirotinjskim sredstvima, radile i na svome kulturnome oslobođenju. Zato pesničko delo Branka Radičevića nije uzidan samo u temelje srpske građanske književnosti, nego je i u formiranju srpskoga građanskoga društva imalo trajnoga uticaja, stalno u tesnomu spolu sa Vukovim nastojanjima i u neposrednoj zavisnosti od njegova književnog i društvenog radikalizma.

Tako mnogostrano i duboko povezano sa životom i potrebama srpskoga naroda, to pesništvo je, mnogim svojim crtama, i danas još živo. Neposrednost i jednostavnost njegova, virtuozna elegancija njegove dikcije, njegova tesna priljubljenost uz nacionalmu stvarnost, njegovo prkosno i bez ustručavanja uskakanje u najaktuellerne probleme srpskih društvenih borbi — učinili su da ono postane sastavni deo srpskoga nacionalnog života i srpske nacionalne vere u budućnost, a ime Branka sinonim pesnika. Njegovo ovakvo zalaganje za tada najvažnije pitanje naše književnosti, pak, u vezi sa uvođenjem narodnoga jezika u književnost, ostaje zauvek uzor borbenog pesničkog zalaganja za naprednu misao i načinno dobro.

Zato to delo i danas, iz opasnog istorijskoga rastojanja od čitavoga stolca, zrači mladošću i uzbuduje koliko onim što je u umetnosti ostvarilo a u životnoj borbi uporno zastupalo, toliko i pesničkim mogućnostima koje je darovito nagovestilo.

miodrag pavlović

EROS I SATIRA BRANKA RADIČEVIĆA

Branko, danas. Niti mogu da odredim to danas, niti bih mogao da sebe ovlastim da govorim u ime tog danas. Ko je to drug Danas? Gde je on? Šta je on? Znalo se, možda, juče ko će biti Danas, znaće se, verovatno, sutra ko je bio Gospodin Juče.

Tek, mislim da oni koji su tvrdili da je Branko najznačajniji po svojoj melodiji, po svome zvuču, da je po tome rodonačelnik za čitav neki središnji tok srpske poezije, nisu više od danas. Može se još biti izgleda samo od danas do sutra. Može se samo izmišljati šta je bilo juče. Ništa od onoga što smo hteli da saznamo juče nismo saznali danas.

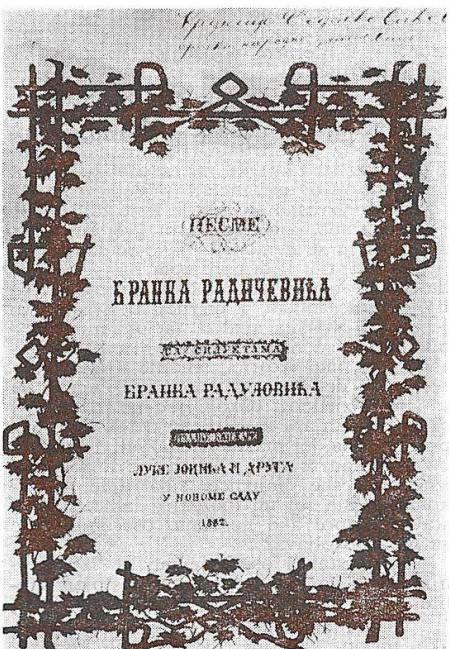
Zato, samo o jednom čitanju. O jednom.

* * *

Sve više vidim koliko je Brankovo narodnjaštvo traženo, namerno. Jezik programski, naučeni. Ali dobro naučen, poezija dobro nađena. Branko je osetio šta je pravi zadatka i za čas se obreo usred toga zadataka. On se narodnom mišljenju i pevanju ne prilagođava rečnički, knjiški, subotičevski. On se pod uticajem narodnog jezika i vukovskog svemira preobražava duše-telesno. Sklonost ka idealizaciji, ka užvišenim sanjarijama on napušta posle *Tuge i opomene*. On ceo svoj libido okreće ka opipljivom zvučanju reči, ka veselju koje dočiće zemlju, ka telima koja nisu udaljena jedno od drugog više od nekoliko metara. On je glasan, predmetan, telesan, pogled više ne diže u visinu. Njegovi sagovornici postaju vrlo određeni, i on tu određenost više ne napušta. On ne živi u rasponu idealal i telesnosti, kao Zmaj i Laza Kostić. On vidi nadmoćno prisustvo svakodnevnog i svakonocnog života, i onaj konkretni oblik započetog ništavila koji se zove bolest. Napuštaći zauvek čardak idealizacije, on postaje jedan od najmanje sentimentalnih pesnika srpskih.

* * *

I Branko je učinio taj preokret od idealnog ka konkretnom, preokret najpresudnijem u Evropi, pred kraj romantizma, preokret koji je dao i Hajnea i Marksia, i

(eksponat muzeja grada novog sada — depadans sremski karlovec)

ustanke 1848-e, on je bacio i pogled i kotvu u nepregledno more zemnog života, a da nije prestao biti (uslovni) romantičar. Kako? Narodni život i folklor nisu bili samo sanjarija, nego i stvarnost pred očima, — samo je trebalo zadreti dublje ispod kore banalnosti bilo kog svakodnevnog života, pa i narodnog.

Branko je uspeo da usaglasi svoje pevanje sa glasom narodnog pevača i da postigne ne samo narodnu dikciju, nego i nešto demokratsko u svom pesničkom govoru, — ponajteža stvar u okvirima već postojećih, evropskih pretpostavki o tome šta je poetično.

Branko je došao do iznenadjuće upravljenje, neposredne pesničke iskazivosti, on je postao pesnik realističke dikcije, rastrežujućih efekata. Sluti se da je za njega, kao i za Vuka, narodni stil bio ne posebna elegancija i dekorativna utančanost, nego jedan zanosni »niski« stil, drzak i pun energije. Taj Branko imao je, na žalost, malo sledbenika u daljem životu srpskog pesništva.

Obraćenost konkretnom životu morala je učvrstiti pesnika u raznim suprotnostima i neprijateljstvima koje život uvek stvara, pogotovo što je nova kulturna formula bila borbena, što je nov jezički zvuk bio mišićav i napadan. Branko se nije klonio sukoba, pogotovo što je bio uveren da pripada pobedničkom taboru. Mislim da nije bilo dovoljno istaknuto kolika je u njemu bila bujnost satiričara, satirično-podsmešljivi gest potkradio mu se sam od sebe, navirao usred himne, podrugljivost je skidala sa uzvišenog postolja i sopstveni stih, da bi uvek zvučao zemaljski ubedljivo, a ne rezignirano, banalnošću poraženo. Usred monogozavičnjog zanosa svog *Dačkog rastanka*, on odjednom kaže, pred vizijom srpskih vitezova-sokolova:

Ta ima vas na 'iljade,
al' brojiti nemam kade.

Pred nagoveštajem pompeze revije predačkog junaštva, on samog sebe prekida, kao da beži sa nekog prijema, ... izvinite, nemam vremena, milo mi je što ste tu, ponosim se vama ... ritam kola mora da se nastavi.

Vrsan je satiričar vrcao iz Radičevića, i treba istaći da su poeme *Put* i *Bezimena* praznici naše satirične poezije.

* * *

Zapaženo je da je Branko Radičević sklon telesnom erosu, kazano da je »jedini čulan«, pohotljiv, lakom na telesne slasti. Treba, međutim, pogledati razvoj erotičnih stavova ovog mladića, višeslojnost njegovog erotičnog razlistavanja, ukratko.

Zamaštao je on o idealnoj ljubavi, o lepoti ciji je lik uokviren nebom i zvezdama, o skladu između muškarca i žene koji je toliko savršen da izgleda za večnost predodređen, i koji samo spoljne okolnosti mogu da naruše. Ta na izgled spoljna okolnost, prva prepreka rane mladosti, ponavljanje infantilnog straha od odvajanja, jeste rastanak, koji se u njegovim pesmama bezbroj puta događa, i nije slučajno najslavnija pesma u ovom bogatom nizu jedan rastanak, *Dački rastanak*.

Prvi razdel u pesnikovom erotskom razvitu, pesničtvom ocrtan, jeste mladalačka idealizacija, najbolje iskazana u poemi *Tuga i opomena*, u kojoj je idealizovana devojka i živa i kad se ponovo javlja iz mrvičkih posle rastanka, odlaska imaginarnog pesničkog ja.

Rana idealizacija je psihološki neizdrživa. Snalaženje u erotskom životu po meri rane idealizacije vodi u razor razočaranja ili u postepeno davljene dosadom. Na psihološkom planu, nasilno održavanje idealizacije priziva iz podsvesti samoučilačke sile, javljaju se avetijske parodije idealizovane lepote, koje odvlače ili u nastrano saživljavanje sa avetima, ili nas gone iz vrzinog kola erotične mašte napolje, na dnevnu svetlost realnih odnosa muškarca i žene.

Dok je *Tuga i opomena* zatvoren krug psihološkog razvoja (a nedovršena pesma) po shemi: idealizacija (sklad) — rastanak — druga idealizacija (posmrtna), poema *Utopljenica* donosi mazohističku kružu u drugačijem rasporedu razdela: idealizacija — rastanak — avetijska parodija idealizacije. Ljubljena devojka pojavljuje se kao avet utopljenice na vrhu brda, ona postaje iskušenje smrti i obeležava trenutak potpune ovozemaljske otuđenosti:

*I tuđin mu dvorom šeće,
Tuđin tile konje jaše,
Tuđin njemu pušku meće,
Tuđin britku sablju paše,
Tuđin njemu žanje polje,
Tuđin rujno vino pije,
Bele ovce tuđin kolje,
Tuđin, tuđin, njega nije (...)*

I psihološki i umetnički poema *Utopljenica* svedoči o pravom romantičkom sklopu, u njoj je duševni zaplet mnogog romantičnog pesnika Evrope, najzad i kompleks Ofelije, topos koji je obogaćivao svetsku književnost još od pre Šekspira pa do Brehta. Kod nas je ova majstorski izrađena poema zanemarivana, čini mi se, jer ne ulazi u dve sheme po kojima je Branko najviše bio tumačen: shema »vanevropskog« narodnjaštva i, druga, shema zanemarene elegancije rokoka. Obe, zapravo, stavljaju na glasak na Brankovom pevanju u ranoj zrelosti, na njegovom ekstravertovanom pevanju od *Dačkog rastanka* nadalje, kad postaje čovek ovozemaljske isključivosti, tvorac narodnjačke formule u našem pevanju.

Tu nalazimo pesnika u dionizijskom oduševljenju promenom, koji otkriva vidove anonimne ljubavi, ko više vidi pojedinačne vidike na telu žene, nego nedeljivost ljudskog bića naspram sebe. Pesnik prolazi kroz privremeno podudaranje između razularenih želja i mogućnosti tela i duše. Čežnje su usmerene ka telesima na dohvat ruke, narodno kolo počinje da liči na opijenu bahantsku povorku. Pohotljivost sama sebe podstiče neposrednošću narodnog jezika, jezika anonimnog kao što su i zahtevi ove ljubavi.

Narodna poezija pozaje ljubav natčulju i sublimisanu (prauzor je *Omer i Merima*, koji, neslučajno, sam pesnik navodi u *Tuzi i opomeni*), ali ova čulnost, sad i Brankom iskazana, neposredna i svakom ljudskom stvoru pridevana, uistinu je pretežna oblast u kojoj se narodna ljubavna pesma kreće, ili boravi. Htenje se u tom delu (objavljenje) narodne poezije ne prerašava u ideal, ipak se njena telesna očiglednost uklapa u običajnost narodnog života. U Brankovoj poeziji čulnost je uokvirena samo rečima, obrubljena pesništvom koje samo ne može da bude zalog moralne prihvatljivosti, nego, naprotiv, svojim kazivim ogledalom produžuje i pojačava strast preko neumitnih telesnih granica.

U svojim pesmama ovog razdela Radičević je otvoreniji, razuzdaniji nego najveći deo ženskih pesama iz Vukovih zbirk. Narodna poezija retko ima tu grozničavost koju slutimo iza Radičevićevih redaka, i kod Njegoša (*Noć skuplja vijeka*), je to vidljivo, grozničavost koju raspaljuje alkohol, bolest, od kojih mašta više ne može da se smri, niti da ikako nasiti. Otvorena čulnost je otvorena glad i njoj se Branko dalje ne odupire, za razliku od Njegoša koji odlazi putem ideal-a i sublimacije u zadatak. Branko je u tom riziku prihvatanja telesnih neposrednosti zbilja veoma jedinstven u našim književno-istorijskim nizovima — samo ga unekoliko predskazuje Sima Milutinović.

Na kraju, u spevu *Bezimena*, čitamo o ljubavi koja se odrekla prostora duše, ostavila mogućnost idealizovanja sasvim iza leđa, prepusta se pogledu pod kojim su ljudska tela bezimena, sa energijom pristaje na banalizaciju koja je »smrt duše« (Paul Diel). Ali takvo opredeljenje dalo nam je zamašan, mada nedovršen, pesnički poduhvat, na kome se, sa dovoljno hrabrosti, može pesnik i danas učiti. Spev *Bezimena* otvara vrata modernoj krizi eworkske svesti, svojim realizmom nagoveštava neke moderne pesničke smerove. Ali sa tom sveštu i sa takvom usmerenošću može se zapravo pisati samo satira i to ovaj primer, o kojem treba razgovarati baš sa stanovišta modernih vremena, dobro i dalekosežno pokazuje.

Ako je lanc stanja u romantičnom sklopu duše: rastanak — smrt — vizija, kao što to kazuje veći deo stilski određene poezije romantičarskog doba u Evropi, onda je sledeći, suprotni, antropološki lanc, postromantični: rastanak — promiskuitet — satira. Možda je zanimljivo prihvati poredenje koje se i samo nameće: svoju natčulno-visionarsku pesmu Branko Radičević piše negde na početku pesničkog puta, istovrsnu pesmu piše Laza Kostić pred svoju smrt (*Santa Maria della Salute*), isti put eworkske preobražaja naša dva pesnika kao da su prešli hodajući u suprotnim pravcima. Radičević silazi stepenicama odricanja od ideal-a, Kostić ovapločuje ideal u staračkoj svojoj izdvojenosti i samoći.

Ne zna se koja bi poslednja reč Brankova bila da je duže živeo.

Reč njegova koja posle jednog skorašnjeg čitanja odjekuje u meni jeste njegova reč izazovna, otvorena, duhovita, podrugljiva. Satiričar i eworkar, u tome je Branko srodnik moderne svesti savremenog pesničkog zadatka. Oba ta naslova, ili naziva, spadaju u onih nekoliko odlika narodnog i popularnog pesnika, čiji se lik i danas traži.

Beograd, 11. februar 1974.